

**Studium postmagmatické alterace ilmenitu
ve felzitických žilných subvulkanitech
od Lásenice na Jindřichohradecku
(23-33 Veselí nad Lužnicí)**

Milan Klečka³ - Vladimír Šrein³

*Felsitic dikes, Pseudorutile,
Postmagmatic alteration of ilmenite*

Pseudorutil ($\text{Fe}_2\text{Ti}_3\text{O}_9$) byl popsán jako produkt zvětrávání ilmenitu (Grey - Reid 1975). Proces zvětrávacího alteračního mechanismu v řadě ilmenit-hydroilmenit-pseudorutil-rutil (leukoxen) byl podrobně popsán z ilmenitových rozsypových ložisek západní Austrálie (Frost a kol. 1983, 1986; Anand - Glikes 1985). Na území ČSFR byl pseudorutil poprvé zjištěn u Bechyňské Smolče v těžkých minerálech z montmorillonitových nodulí ve flogopitických ultrabazitech postižených intenzivním chemickým zvětráváním (Vrána a kol. 1983). Vůbec první nález pseudorutitu, který není hypergenního původu, ale vznikal z ilmenitu patrně během pozdní fáze pegmatitového procesu, byl popsán v pegmatitech třebíčského durbachitového masívu (Novák - Jilemnická 1988).

Během petrologického studia kyselých žilných subvulkanitů v okolí Lásenice byl ve felzitických mikrogranitech a felzitických žulových porfyrech nalezen a popsán ilmenit s vysokým obsahem Zn (Klečka 1987; Klečka - Vaňková 1988). Podrobným studiem pomocí elektronové mikrosondy (JEOL JXA-50A) bylo zjištěno, že ve většině analyzovaných zrn jde ve skutečnosti o pseudorutil, který tvoří většinu opakních akcesorií ve felzitických horninách. Ve felzitických mikrogranitech dosahuje pseudorutil nepatrných rozměrů (většinou pod 0,01 mm) a je v hornině rovnoměrně rozptýlen. Ve felzitických žulových porfyrech tvoří hypautomorfni lišty až nepravidelná zrna o rozměrech $0,025 \times 0,2$ až $0,1 \times 0,3$ mm, která se akumulují v lupincích, většinou intenzivně chloritizovaného biotitu. Felzitické žilné horniny, u nichž byl pseudorutil studován, byly "čerstvé", bez patrných projevů zvětrávání, intenzivně se v nich však projevují účinky postmagmatických alterací: intenzivní sericitizace základní hmoty a plagioklasů, apatitizace plagioklasu, úplná pinitizace automorfních kordieritových vyrostlic a téměř úplná chloritizace biotitu. Analogické přeměny byly popsány i v modravských granitech Slovenska, jakožto výsledek nízkotepлотní K-metasomatoty (přínos K a H_2O) spjaté s nejpozdnejšími projevy postmagmatické etapy vývoje těchto granitů (Korikovskij a kol. 1985). V důsledku uvedené postmagmatické alterace patrně došlo i k téměř úplné přeměně ilmenitu na pseudorutil. Jde tedy (kromě výše uvedených pegmatitů) o další případ vzniku pseudorutitu v nehypergenním prostředí.

Při studiu leštěných výbrusů v odražených elektronech (COMPO) je patrnو, že jednotlivá zrna pseudorutilu jsou tvořena dvěma fázemi: převažující světlou fází a méně zastoupenou tmavší fází, která je místy vázána na okraje zrn, místy sleduje přírůstkové zóny krystalů, ale často tvoří i nepravidelné domény uvnitř zrn.

1. Průměrné složení světlé fáze je následující:

TiO_2 – 51,7 %, Fe_2O_3 – 33,2 %, MnO – 6,0 %, MgO – 0,02 %, ZnO – 7,5 %, Nb_2O_5 – 0,6 %, SiO_2 – 0,07 %, Al_2O_3 – 0,1 %. Průměrná hodnota atomárního vztahu $Ti/(Ti + Fe)$ je 0,61. Tato fáze odpovídá 1. stadiu alterace ilmenitu, jehož výsledkem je oxidace Fe^{2+} na Fe^{3+} za současné difúze iontů Fe^{3+} ven z nezměněné aniontové mřížky ilmenitu (Frost a kol. 1983). Na rozdíl od Fe^{2+} zůstává mangan ve formě Mn^{2+} a nevzniká jeho difúze z mřížky, proto během této fáze alterace dochází k relativnímu obohacení Mn v Fe-titanátu ochuzeném o Fe. Přesto je možno konstatovat, že původní ilmenit obsahoval značný podíl pyrofanitové složky, což je znak typický pro ilmenity vysoce diferencovaných Sn-nosných granitů (Tsusue - Ishihara 1978). Velmi zajímavý je vysoký obsah zinku, který v doposud popisovaných ilmenitech ani pseudorutilech nemá obdobu. Vysoký obsah Zn byl patrně přítomen už v nealterovaném ilmenitu a nebyl inkorporován do mřížky až po difúzi Fe^{3+} . Vysoké obsahy Zn (a samozřejmě i Sn) jsou považovány za typický znak biotitů a chloritů Sn-nosných granitů (Scott 1988), patrně jsou však vysoké i v jejich Ti-bohatých inkluzích.

2. Tmavší fáze představuje vyšší stupeň alterace, což se odráží i v chemickém složení:

TiO_2 – 59,0 %, Fe_2O_3 – 26,1 %, MnO – 2,5 %, MgO – 0 %, ZnO – 4,5 %, Nb_2O_5 – 0,5 %, SiO_2 – 1,1 %, Al_2O_3 – 0,6 %. Hodnota atomárního vztahu $Ti/(Ti + Fe)$ se pohybuje v rozmezí 0,67–0,70 (výjimečně až 0,81). Hodnoty vyšší než 0,7 už odpovídají leukoxenu a indikují 2. stadium alterace zahrnující vylouzení pseudorutilu, kdy Mn přechází do roztoku společně s Fe, kdežto Ti je znovu vysrážen v původním zrnu ve formě rutilu (Frost a kol. 1986). Jinak řečeno – pseudorutil se mění beze změny objemu na porézní rutil (leukoxen). Tímto modelem "porézních zrn" lze jednoduše vysvětlit růst obsahu Si a Al při vysokých hodnotách atomárního vztahu $Ti/(Ti + Fe)$. Podle Frost a kol. (1983, 1986) představují Al a Si nečistoty inkorporované do porézních zrn leukoxenu. Uvnitř pórů v leukoxenech byly popsány krystalky gibbsitu a jílových minerálů (Anand - Glikes 1985). Domníváme se, že i tato vyšší stadia alterace ilmenitu a pseudorutilu mohla vzniknout v závěrečné fázi postmagmatické autometasomatoty felzitických žilných hornin.